

Стародєдова О. Л.
Київський національний лінгвістичний університет

ВНУТРІШНЯ ФОРМА ЯК МОТИВУЮЧА ОЗНАКА КОНОТАТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Бурхливий розвиток сучасних лінгвістичних досліджень в сфері теорії міжкультурної комунікації визначає інтерес до мови як інструмента пізнання дійсності. Теоретичні студії цього напрямку (Ю. С. Степанов, А. М. Баранов, В. Красних, І. А. Стернін та ін.) дозволяють більш глибоко осмислити значення слів та понять, що відображають світ реалій.

Актуальність дослідження зумовлена перш за все необхідністю вивчення явища конотації, де величезну роль відіграє внутрішня форма як елемент формування та функціонування конотативного значення, а також мотивованості як тенденції, у проявах якої мовна одиниця зберігає або втрачає свою внутрішню форму.

Останні дослідження внутрішньої форми (Ю. С. Маслов, Б. І. Косовський, Г. В. Степанов, О. Є. Чікіна), конотативного значення (О. Г. Ревзіна, Н. А. Оніщенко, О. В. Мироненко, Н. В. Кутуза) та мотивованості (С. М. Кудиба, С. О. Соколова, О. О. Селіванова) свідчать про те, що ці проблеми продовжують привертати увагу науковців і в ХХІ ст.

Метою дослідження є вивчення актуалізації внутрішньої форми фразеологічних одиниць англійської та української мов, виявлення мотивуючої ознаки як мікрокомпонента конотативного значення.

Завдання:

– розрізнити поняття внутрішньої форми (ВФ) мови, ВФ слова, ВФ фразеологізма та вплив останньої на формування конотативного значення;

– з'ясувати мотиваційні ознаки внутрішньої форми фразеологічних одиниць англійської та української мов;

– встановити лінгвокультурологічні особливості конотативного значення фразеологічних одиниць з яскравою внутрішньою формою.

У фразеологічному значенні розрізняється три його аспекти: денотативний, сигніфікативний та конотативний. В. М. Телія називає це “комбінацією трьох макрокомпонентів: денотативного аспекта значення, який вказує на об'єктивовану в ньому реальність (незалежно від характеру позначуваного, зокрема, предметно чи понятійно орієнтованого чи того, що містить об'єктивовану оцінку), категоріально-граматичного компонента (який є обов'язковим для всіх типів значення) та, зрештою, емотивно-модального компонента, який виражає відношення суб'єкта мовлення до того, що позначено словом або виразом” [7, 16]. Однак, окрім вказаних аспектів, до змісту фразеологізму (слова) входить ще і внутрішня форма. Поняття внутрішньої форми відіграє важливу роль для розуміння фразеологічного значення.

Термін “внутрішня форма слова” був уведений у вітчизняну лінгвістику в середині ХІХ ст. О. О. Потєбнею, хоча поняття “внутрішня форма мови” (innere Sprachform) було запропоновано В. фон Гумбольдтом. Однак мова тут іде дещо про різні речі: під внутрішньою формою мови В. фон Гумбольдт розумів так званий “дух народу”, закарбований у формі його мови, тобто те світовідчуття, яке притаманне певній нації [4, 304]. Звідси, і протиставлення внутрішньої форми мови (ВФМ) внутрішній формі слова (ВФС), при чому останнє розуміється лінгвістами по-різному.

Існує декілька визначень ВФС. Одні вчені (О. О. Потебня, Ю. А. Гвоздарьов) визначають внутрішню форму як найближче етимологічне значення мовних одиниць, інші (В. Г. Гак, О. М. Мелерович) вважають внутрішньою формою “контрастну ознаку, яка пов’язує назву з її джерелом” [3, 46].

Внутрішня форма – це той семантичний компонент структури слова, що є не завжди нейтральним по відношенню до цієї структури, а “у деяких випадках висувається на перший план та обумовлює семантику слова” [2, 243].

Ми розуміємо ВФС як усвідомлену мовцем мотивованість значення слова (словосполучення) певної мови значенням морфем, які його складають або вихідним значенням того ж слова. Іншими словами, це образ чи ідея, які покладені в основу номінації та задають певний спосіб побудови концепта, замкненого в певному слові. Іноді в тому ж значенні використовується термін “мотивованість”.

У багатьох роботах з фразеології відзначається важлива роль внутрішньої форми в семантичній структурі фразеологізмів (ВФФ). На нашу думку, найбільш вдалим є визначення ВФФ, що дає В. М. Телія: “Внутрішня форма як мотивуюча ознака вторинних найменувань, утворених шляхом переосмислення значень та функціонуючих у загальному стандарті – це звичайно будь-який троп, здатний ожити в асоціативно-мовній пам’яті у певних ситуаціях мовленнєвої діяльності” [7, 67].

Кожна фразеологічна одиниця має свою індивідуальну внутрішню форму. Це уможливорює розрізнення значень фразеологізмів і робить їх образними одиницями мови. Одним із джерел конотативного значення фразеологічних одиниць В. М. Угринюк вважає внутрішню форму, “...від неї залежить експресивна насиченість та емоційна, суб’єктивна оцінка дійсності” [9, 28]. На думку мовознавця, “якщо б не було індивідуальних внутрішніх форм фразеологізмів, то не було б і тих різних відтінків в їх значеннях. Так, наприклад, негативне конотативне забарвлення семантики фразеологізма базується на його внутрішній формі, на образі, який створений нею” [9, 26–27]. Власне процес виникнення конотації частково пов’язаний із яскравою внутрішньою формою, на основі якої і виникають певні асоціації.

Отже, саме внутрішня форма і є тією образно-асоціативною властивістю (мотивованістю), завдяки якій конотація створює емотивний ефект. При цьому “...мова йде не про етимон, а про такий стан внутрішньої форми (як способу організації значення), який навантажений асоціативно-образною інформацією” [8, 111]. Мотивованість обумовлена глибокими процесами мисленнєвої діяльності – це той самий образ, що лежить в основі найменування фразеологічного зворота, або “наявність внутрішньої форми, яка складає образну мотивованість” [6, 7].

На думку В. М. Телії, роль внутрішньої форми узгоджується із внутрішнім розумінням того, що експресивне забарвлення слів та ідіом створюється образним представленням певної реалії [7, 78]. Наприклад, англ. *without batting an eye* – укр. *зовсім спокійно*, що має нейтральне значення, або *і оком не повівши*, що є емоційно забарвленим виразом, завдяки внутрішній формі, яка створює образ абсолютного спокою.

Механізм відтворення експресивного сприйняття можна вкласти у схему: мотивованість (асоціативно-образне представлення) – його оцінна інтерпретація – емотивне сприйняття як наслідок процесу. Важливо зазначити, що фразеологізми є більшим засобом емотивного впливу, ніж слова, оскільки вони відображають певну ситуацію-образ, тому позитивна чи негативна оцінки можуть залежати і від того, якої позиції дотримується сам мовець. Таким чином, практично всі оцінки залежать від

емпатії [9, 110], тобто того, як власне адресант оцінює своє повідомлення. Наприклад, англ. *as white as chalk (snow, milk, ivory, lily)* – укр. *білий, як сніг; білосніжний* може мати позитивну оцінку, якщо означає “чистий, світлий, дівочий”, а може сприйматись негативно, у значенні “хворобливий, блідий, неживий”.

Для кожної мови характерний свій набір асоціацій та образів, що протягом століть накопичувався та відображався у мовній формі, в тому числі і в конотативному аспекті значення. Для того, щоб об'єктивне значення (власне поняття) та суб'єктивна модальність (експресивне забарвлення) співіснували, потрібна “ланка, яка поєднує ці сутності. Такою ланкою є внутрішня форма, яка окрім власне дериваційного мотиву може слугувати мотивом для експресивного забарвлення значення” [7, 109]. Отже, саме завдяки ВФФ можливе розрізнення позитивного чи негативного конотативного забарвлення семантики фразеологізму.

Образне сприйняття реальності є культурно-маркованим, оскільки сформувалося у конкретній етнокультурній спільноті, а культурний компонент фразеологічного значення акцентує ціннісно-сміслові відношення у просторі згідно із загальною схемою [1, 72]. Образ, який сприймається мовною свідомістю має збігатися із тим кодом, який відсилає адресант, в іншому разі інформація може бути сприйнята неадекватно. Наприклад, асоціативно-метафоричну природу мотивації краси дівчини або жінки в українській фразеології мають такі лексичні одиниці, як квітка, троянда: укр. *гарна, як квітка, красива, мов троянда*. Майже ті самі компоненти у складі фразеологічної одиниці зустрічаються й у англійців: англ. *fair as a rose (lily)* “прекрасна мов троянда (лілія)”. Цей образ є достатньо прозорим, виходячи із зовнішніх характеристик і певних властивостей зазначеної квітки. Однак асоціативне мислення англійців розширює сприйняття образу троянди не тільки до поняття краси та вроди, а ще й свіжості, бадьорості та квітучого здоров'я: *as fresh as a rose (daisy)* “свіжий, квітучий, як троянда (ромашка, маргаритка)” – укр. *свіжий як огірок*.

Будь-яке слово або вираз мають мотивуючу ознаку, що лежить в основі найменування. Внутрішня форма із плином часу може зникати. Це пов'язано із багатьма причинами: фонетичними змінами, зникненням певного слова, яке слугувало основою мотивації, семантичними змінами. Однак тенденція до мотивованості відносин між формою та змістом повинна існувати: “Така тенденція знаходить свій прояв або в тому, що слова із втраченою мотивованістю замінюються лексемами, які мають добре відчутну носіями мови “внутрішню форму”, або відтворенням такої внутрішньої форми шляхом фонеморфологічних процесів, що отримали назву “народна етимологія”. Інакше народну етимологію називають також “вторинна мотивованість” або “переосмислення” [5, 327]. Ця заміна, насамперед, пов'язана з дією емоційно-експресивного фактора з використанням метафоричного переносу значень або порівняння. Саме цим мотивується вибір мовцем експресивно забарвленої фразеологічної одиниці замість нейтрального виразу.

Кожна нація у формі образної інтерпретації дійсності намагається відобразити факти, події, явища, які притаманні її менталітету, не тільки називаючи, але одночасно й оцінюючи їх. Як було вже зазначено, джерелом фразеологічної образності є внутрішня форма. Її відображення часто засновано на зорових та слухових образах. Посилення сприйняття відбувається за рахунок емоційної реакції, в тому числі і звукової [8, 112]. В. В. Левицький вважає, що “власне конотативне значення утворюється за рахунок фонетичної мотивованості” [6, 304], адже сприймач інформації оцінює значення повідомлення. Так, наприклад, англ. фразеологізми *when pigs fly, when hell freezes over,*

when the devil is blind, when the Ethiopian changes his skin, when the moon turns green cheese, when two (three) Sundays come together (in a week), on the second Sunday (Monday) of next week, when Dover and Calais meet, at latter Lammas the Greek calends, on tomorrow never comes або укр. *коли рак на горі свисне, після дощичку в четвер, Бог знає коли, чорт знає коли* мають конотацію іронічності, оцінку негативності. Вони виникають за рахунок буквального розуміння кожного з компонентів фразеологічної одиниці і тому вступають у протиставлення з нашими знаннями про те, що “свині ніколи не полетять, пекло не замерзне, місяць не перетвориться на зелений сир, ефіоп не змінить колір шкіри, а рак ніколи не свисне”. У цьому випадку ми маємо приклад цілісного узагальнено-переносного значення, що репрезентується у часо-просторовому понятті “ніколи”, в якому й відображається внутрішня форма або фразеологічний образ. З іншого боку, “дощик в четвер” – явище рідкісне, але можливе, тобто внутрішня форма фразеологізма-синоніма породжує смисл “можливо, колись; невідомо коли”. Таким чином, навіть у синонімічних варіантах можливі відтінки конотативного значення, а разом з тим й різниця у їхньому вживанні.

Висновками виконаного дослідження є визначення основних аспектів фразеологічного значення, розмежування понять ВФМ, ВФС та ВФФ, з’ясування мотиваційних ознак внутрішньої форми фразеологізмів, встановлення лінгвокультурологічних особливостей фразеологічних одиниць англійської та української мов.

Перспективи подальших розвідок полягають у порівнянні мовних особливостей носіїв далекоспоріднених мов, вивченню умов еквівалентності в процесі перекладу.

Використана література:

1. Барабуля А. М. Конотативні компоненти лексичної семантики як параметр міжмовного зіставлення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне та типологічне мовознавство” / Антон Миколайович Барабуля. – Кіровоград, 2007. – 197 с.
2. Варина В. Г. Лексическая семантика и внутренняя форма языковых единиц // Принципы и методы семантических исследований / В. Г. Варина. – М., 1976. – 243 с.
3. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Международные отношения, 1977. – 246 с.
4. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М., 1984. – С. 300–310.
5. Левицкий В. В. Семасиология / Виктор Васильевич Левицкий. – Винница: Нова книга, 2006. – 512 с.
6. Парий А. В. Фразеологические единицы с анимальным компонентом в современном немецком языке (к проблеме ассоциативной природы коннотативных признаков и их роли в формировании фразеологического значения) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Анатолий Васильевич Парий. – К., 1988. – 19 с.
7. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1986. – 144 с.
8. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
9. Угринюк В. М. Типология вмотивованості фразеологічних одиниць сучасної німецької мови (кількісні та якісні характеристики) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Василь Миколайович Угринюк. – Чернівці, 1993. – 170 с.